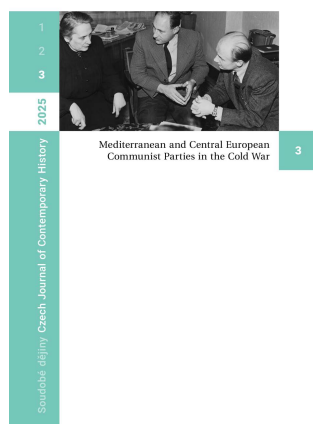

Citation style

Sadílková, Helena: Rezension über: Josef Serinek, Česká cikánská rapsodie, Praha: Triáda, 2016, in: Soudobé dějiny, 2018, 3-4, S. 510-522, DOI: 10.15463/rec.110148051

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Diskuse

Hozená rukavice

Josef Serinek a Jan Tesař jako výzva pro současný výzkum dějin Romů ve dvacátém století

Helena Sadílková

Tesařův trojsvazek *Česká cikánská rapsodie*, věnovaný zejména válečnému osudu romského partyzána Josefa Serinka, je hned z několika důvodů naprosto ojedinělým počinem.¹ Jednotlivé aspekty této ojedinělosti – nahlíženo v tomto textu především z perspektivy dosavadního poznání historie Romů na území Československa v první polovině dvacátého století – lze shrnout následovně: Tesařovo dílo představuje výpověď člověka, který pocházel z romské rodiny žijící v Čechách, respektive západních Sudetech, a zachycuje jeho život mezi lety 1914 a 1945, který byl výjimečný tím, že se mu podařilo uprchnout z takzvaného cikánského tábora v Letech u Písku, kde byl s celou svou rodinou internován, po měsících putování a skrývání se připojit k odboji na Vysočině a stát se jedním z jeho významných organizátorů a osobností. Serinkovo svědectví, pořízené v letech 1963 a 1964, je dále naprosto unikátní svou obsáhlostí (Tesař se Serinkem vedl a zaznamenal celkem osmnáct rozhovorů během sedmnácti měsíců) i detailností péče, kterou jeho ověření, kontextualizaci a výkladu

1 TESAŘ, Jan: *Česká cikánská rapsodie*. Sv. 1: *Vzpomínky Josefa Serinka*; TESAŘ, Jan: *Místo epilogu: Rozhovor s Josefem Ondrou; Dokumenty*; sv. 2: TESAŘ, Jan: *Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka*; sv. 3: *Mapy, tabulky, diagramy: Partyzáni na Vysočině*; TESAŘ, Jan: *Serinkovské inspirace*. Praha, Triáda 2016, 502 + 635 + 208 stran, ISBN 978-80-87256-86-2.

Jan Tesař věnoval. V následujícím textu bych ráda tyto jednotlivé aspekty rozebrala podrobněji a pozornost soustředila i na některé další otázky, jež čtení tohoto díla nabízí. Dosavadní poznání dějin Romů v českých zemích mezi lety 1914 a 1945 má navzdory dlouholeté badatelské činnosti dosud poměrně dost „bílých míst“. Tesař je díky *České cikánské rapsodii* nejen částečně zaplňuje, ale navíc svým přístupem vybízí k rozšíření dosavadního bádání jak po stránce tematické a faktografické, tak i metodologické a interpretační – a tím vlastně i dost jasně odhaluje Achillovy paty existujícího poznání a přístupů. Samotné Serinkovo svědectví nabízí celou řadu zajímavých detailů, inspirujících k dalším otázkám.

Jedním z „bílých míst“, které Serinkův příběh sám o sobě – i tak jak s ním Tesař pracuje – téměř monumentálně zaplňuje (a zároveň vybízí k dalšímu rozšíření), je téma účasti Romů na bojích za osvobození Československa, případně v širší perspektivě téma účasti Romů v armádě (a boji za Československo) v obou světových válkách. Podíl Romů na „národních osvobozovacích bojích“ první i druhé světové války, vyplývající i z jejich zapojení v evropských armádách – v českém případě to byla například jejich účast v legiích, na kterou i sám Serinek v úvodní části svého vyprávění naráží – je tématem v podstatě neprobádaným, a to v celosvětovém měřítku. Pro české země, respektive Moravu, se jej dosud spíše letmo dotkl Ctibor Nečas.² V jeho textech nalezneme jak zmínky o několika legionářích pocházejících z romských rodin, tak – kromě Josefa Serinka – i informace o dalším romském partyzánovi Antonínu Murkovi, pocházejícím ze Zlínska.³

Antonín Murka byl podobně jako Serinek internován, a to v Hodoníně u Kunštátu, druhém „cikánském táboře“ na území protektorátu, odkud spolu s dalšími třemi vězni v květnu 1943 uprchl (nebyli nijak blízce příbuzní, pocházeli ovšem ze stejného regionu a znali se). Všichni byli ale postupně dopadeni – zatímco Bohuslav Dydy a Blažej Dydy byli vráceni zpět do hodonínského tábora, Ludvík Murka byl popraven na Pankráci. Ze všech čtyř těchto uprchlíků si největší pozornost vysloužil Blažej Dydy, protože se stal jedním ze čtyř československých občanů, kteří byli po válce

Josef Serinek (1900–1974) v šedesátých letech (foto archiv rodiny Josefa Serinka)

2 NEČAS, Ctibor: *Špalíček romských miniatur*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008. V současné době se tématu intenzivně věnuje Lada Viková – viz její zatím jen popularizační text *Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy*. In: *Romano vodi*, roč. 16, č. 9 (září 2018), s. 18–20. Dostupné online z: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy>.

3 NEČAS, Ctibor: *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno, Matice moravská 2005.

souzení za svůj podíl na chodu protektorátních „cikánských táborů“. ⁴ Blažej Dydy byl jako jediný z nich odsouzen velmi přísně ⁵ – k trestu smrti, který mu byl „vzhledem k okolnostem jeho činů“ zmírněn na doživotí, a to za brutální jednání s vězni v roli člena vězeňské samosprávy tábora v Hodoníně a později i v takzvaném cikánském rodinném táboře v Osvětimi-Březince (Auschwitz-Birkenau). ⁶

Svědectví Antonína Murky o jeho útěku a okolnostech připojení k partyzánskému oddílu na Valašsku zaznamenal Ctibor Nečas v roce 1987, ⁷ přesto jeho osud nebyl dosud zdokumentován detailněji. Jak Murka sdělil Nečasovi, po svém útěku z hodonínského tábora se skrýval v okolí obce Březůvky na Zlínsku, později díky setkání se slovenským uprchlíkem hledajícím možnosti zapojení do českého odboje vstoupil do partyzánské brigády Jana Žižky z Trocnova a zúčastnil se osvobození Vizovic. Je možné, že se dříve nebo později dozvěděl i o „Černém partyzánovi“ Serinkovi, nebo se s ním (v poválečné době) dokonce setkal? A vstupovali do odbojových skupin v českých zemích i další Romové, kterým se podařilo uniknout pronásledování? Věděli o sobě navzájem? Jaký byl osud jejich předválečných rodin? A jak se odvíjel jejich poválečný život, i v porovnání s tím, co víme díky Tesařovi o Serinkovi?

Ctibor Nečas předpokládal, že z původních českých a moravských Romů a Sintů, tvořících předválečné romské obyvatelstvo českých zemí, se jich před válečnou genocidou několik set zachránilo buď útekem na Slovensko, nebo skrýváním na území protektorátu. ⁸ Díky útěku na Slovensko například přežil „první romský vysokoškolák z českých zemí“ Tomáš Holomek. Po druhé světové válce dostudoval práva, stal se

4 Viz PAPE, Markus – DVOŘÁK, Joachim (ed.): *A nikdo vám nebude věřit: Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha, G plus G 1997; SCHUSTER, Michal: Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. In: *Romano džaniben*, roč. 20, č. 1 (2013), s. 73–101. Dostupné online z: <https://www.dzaniben.cz/article.html?x=l&a=f6518e28e408316b8b8f93eb385d523a&m=002b666e42d85f921a8ee0ee4a290105&t=376>. Nejnověji se všemi čtyřmi těmito soudy dosud nejpodrobněji zabýval Jiří Smlsal v diplomové práci *Holocaust českých a moravských Romů: Společenské předpoklady a aktérská perspektiva*, obhájené v Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2018.

5 Před retribučním soudem stanul vedle Blažeje Dydyho i velitel tábora v Letech u Písku Josef Janovský, který však odešel s osvobozujícím rozsudkem, a tzv. očištné komise pro veřejné zaměstnance posuzovaly jednání dozorců Jaroslava Hejduka (byl osvobozen) a Josefa Luňáčka (potrestán důtkou).

6 Blažej Dydy byl v hodonínském táboře v srpnu 1942 internován se svou těhotnou ženou a v té době jednoletým synem. Ten zemřel v listopadu 1942, zatímco Dydyho manželka a jeho druhý syn, narozený právě v hodonínském táboře, byli spolu s Blažejem Dydyem transportováni do Osvětimi-Březinky. Zde byli oba tito členové Dydyho nejužší rodiny zavražděni během „likvidace“ místního tzv. cikánského rodinného tábora v srpnu 1944, zatímco Dydy byl jako praceschopný přesunut a postupně transportován do několika dalších nacistických táborů.

7 Výpověď Antonína Murky Nečas publikoval o sedm let později: NEČAS, Ctibor (ed.): *Nemůžeme zapomenout / Našti bisteras: Nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 1994.

8 TÝŽ: *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor 1999. O zásadních obtížích skrývání v prostředí neustálého pronásledování, i ze strany samotných obyvatel protektorátu, vydává právě Serinkovo vyprávění výmluvné svědectví.

vojenským prokurátorem a členem Komunistické strany Československa (stejně jako řada dalších významných poválečných romských osobností – i v tomto bodě by bylo zajímavé sledovat jednu ze stěžejních linií Tesařova komentáře k Serinkovu vyprávění, jíž je identifikace vypravěče s komunismem). Určitá část romských přeživších se rozhodla své romství i po válce raději veřejně neprezentovat, pokud to bylo možné, a chránit tak především svoje děti před případnou další podobnou tragédií – někdy mimo jiné i tím, že na ně přestali mluvit romsky, nebo že s nimi alespoň nemluvili o válečné tragédii svých někdejších rodin. Tomáš Holomek naopak od počátku padesátých let spolu se skupinou dalších přeživších z různých romských komunit na Moravě veřejně usiloval o participaci Romů na vytváření politiky pounorového československého státu vůči „cikánskému obyvatelstvu“ a o založení celorepublikové romské organizace (ta vznikla a fungovala pro tehdejší českou část republiky pod názvem Svaz Cikánů-Romů mezi lety 1969 a 1973).⁹ O slovenské epizodě života Tomáše Holomka nevíme zhola nic (jeho nejbližší rodina přežila v protektorátu díky ochraně neromských příbuzných a jejich sousedů) a neexistuje ani jeho detailně zpracovaný poválečný životopis.¹⁰ Fakt, že podrobná biografie takového člověka stejně jako celé řady dalších, kteří se v poválečné době stali významnými osobnostmi romské společnosti v Československu, dodnes nebyla napsána, svědčí o dalších zásadních mezerách v současném poznání dějin zdejších Romů a o tom, že naše historiografie v tomto ohledu mnohdy neposkytuje tolik pevných bodů, zajištěných důkladnou a detailní heuristikou, jak by se dalo čekat. Právě na pozadí takto neúplného obrazu o to jasněji vystupuje ojedinělost Tesařovy práce věnované Josefu Serinkovi a jeho svědectví.

Tuto situaci lépe dokreslí krátká odbočka na slovenské území, kam se za partyzánským hnutím ve svém výkladu vydává i Tesař, ovšem bez jakékoli zmínky o Romech. Do partyzánského boje na Slovensku se ovšem zapojil patrně poměrně velký počet Romů, ať již aktivně, jako bojovníci jednotlivých oddílů, či jako podporovatelé partyzánů, nabízející v době extrémní nouze minimálně informace a úkryt, někdy i jídlo. Osady vystěhované na základě slovenských válečných proticikánských výnosů do vzdálených míst obecních katastrů k tomu poskytovaly svým způsobem ideální možnosti. Svědectví těchto romských pamětníků války ze Slovenska zachycovala Milena Hübschmannová a část z nich také publikovala v roce 2005 v souboru, který je obdobně monumentální i unikátní jako Tesařovo dílo.¹¹ Právě

9 Viz SADÍLKOVÁ, Helena – SLÁČKA, Dušan – ZÁVODSKÁ, Milada: *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno, Muzeum romské kultury 2018.

10 Dosud nejpodrobnější biografické údaje obsahuje článek Ctibora Nečase „Uplatnění prvních romských studentů z Moravy“. In: *Romano džaniben*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 45–49. Předválečnou historii rodiny Holomkových zdokumentovala Jana Horváthová (viz například HORVÁTHOVÁ-HOLOMKOVÁ, Jana: Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1994), s. 8–19).

11 HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.): *Po Židoch Cigáni: Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*, sv. 1. Praha, Triáda 2005. Zapojení Romů do partyzánského hnutí je věnována poslední kapitola prvního dílu, zprostředkovávající celkem patnáct svědectví přímých účastníků či jejich

tyto rozhovory (publikované v porovnání se Serinkovým vyprávěním ovšem bez stejně detailního ověřování faktů zmíněných v jednotlivých svědectvích a zevrubného komentáře) jsou téměř jediným rozsáhlejším publikovaným materiálem, který představuje alespoň částečné biografie několika romských partyzánů na Slovensku.

Pro současný stav poznání dějin Romů v Československu je typické, že obecně je zapojení romského obyvatelstva do (podpory) místního partyzánského hnutí na Slovensku bráno za fakt, přestože konkrétní detaily tohoto působení jsou spíše rozmlžené. Právě tato jejich účast a podpora partyzánů (byť i domnělá) byla také příčinou poprav jedinců či skupin i vyvražďování celých romských komunit v době potlačování Slovenského národního povstání, kteréžto události představovaly výjimečně temnou kapitolu válečného osudu Romů na Slovensku.¹² Zdokumentovány jsou (s různou mírou detailu) právě jednotlivé případy poprav a hromadných vražd,¹³ zachycení osudu romských partyzánů či způsobu jejich konkrétní pomoci a zapojení do odboje se však dosud nikdo nevěnoval.

V rozsáhlejší formě nezpracována tak zůstává i biografie Antona Facuny, který byl jednou z významných romských postav ve slovenském odboji. Dle současných zjištění byl jako voják slovenské armády nejprve nasazen na frontě v Rusku a potom v Itálii, kde dezertoval. Později byl Američany vycvičen jako výsadkář a v roce 1944 vysazen na slovenské území. Hübschmannová zaznamenala již jen rozhovor s jeho sestrou, další rozšiřující, byť velmi stručné biografické informace byly publikovány teprve nedávno.¹⁴ Hübschmannová si též všimla, že jako bývalému americkému výsadkáři mu věnovali pozornost kurátoři Muzea Slovenského národního povstání v Banské Bystrici, kteří v dřívější verzi tamní expozice ve zkratce prezentovali jeho osud, ovšem bez jakékoli poznámky o jeho etnickém původu. Facuna byl po válce – podobně jako v českých zemích Tomáš Holomek a jeho synovec Miroslav Holomek – ústřední postavou romského politického hnutí na Slovensku, usilujícího o reprezentaci a participaci Romů na politice státu vůči romským komunitám. Již v roce 1958 předložil slovenským úřadům požadavek na založení celorepublikové organizace Romů. Jejího založení se dočkal v roce 1968 a krátce byl i jejím předsedou. Byl tedy opět nepřehlédnutelnou osobností, nikoli „obyčejným člověkem“

příbuzných. První díl plánovaného dvousvazku čítá 900 stran a svědectví jsou zde otištěna v originálním jazyce nahrávky, nejčastěji v romštině (popřípadě ve slovenštině či češtině), a v českém překladu z romštiny. Druhý díl dosud nebyl publikován. Právě tato kniha, o jejíž přípravě se Tesař v nakladatelství Triáda náhodou dozvěděl, jej přiměla, aby před vydavatelem Robertem Krumphanzlem zmínil svůj dávný rozhovor se Serinkem, což pak podnítilo jejich další společnou desetiletou práci na vydání *České cikánské rapsodie*.

12 Viz NEČAS, Ctibor: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno, Masarykova univerzita 1994.

13 *Tamtéž*. Dále viz MANN, Arne B.: Význam spomienkového rozprávania pre výskum dejín rómskeho holocaustu. In: *Romano džaniben*, roč. 20, č. 2 (2013), s. 37–51 (k masakru v Čierném Balogu); HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.): Tři výpovědi o tragické události ve Slatině (Vánoce 1944). In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 32–41.

14 DONERT, Celia: *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge, Cambridge University Press 2017, s. 136; SADÍLKOVÁ, H. – SLÁČKA, D. – ZÁVODSKÁ, M.: *Aby bylo i s námi počítáno*, s. 136.

žijícím jen svůj civilní život, který by k sobě nepoutal žádnou významnější veřejnou pozornost.

V dané souvislosti je nutné alespoň zmínit zapojení romských vojáků ze Slovenska do armády generála Ludvíka Svobody¹⁵ (dle poválečných policejních informací ve Svobodově armádě bojovalo až patnáct set Romů)¹⁶ jako další příklad nejen přímé účasti Romů na osvobozování Československa, ale bohužel opět i nedostatečně zkoumané a zdokumentované historie.

Dalším naprosto nedocenitelným přínosem Serinkova vyprávění – postupujeme-li chronologicky nazpět v čase – je jeho svědectví o pobytu a poměrech v takzvaném cikánském táboře v Letech u Písku („koncentráku“, jak jej ve svém vyprávění sám konzistentně označuje) v prvních několika týdnech jeho existence. Serinek nejprve líčí odvod do tábora, nucené rozprodání části majetku své rodiny a policejní registraci. Ve vzpomínkách na život v táboře a tamní podmínky se zračí především obrovská frustrace z bezmocnosti tváří v tvář uvěznění, tvrdému režimu a brutálnímu zacházení se všemi vězňenými včetně žen a dětí (jak to citlivě komentuje i Tesař). Cenné je, jak Serinek odhaluje detaily z táborové každodennosti a poněkud mírnější podmínky na pracovištích mimo tábor, umožňující i komunikaci s těmi členy rodiny, kteří ještě zůstali na svobodě (v Serinkově případě to paradoxně byla část rodiny, která neodešla ze Sudet a do koncentračních táborů byla transportována „až“ v roce 1943). Serinek tak ještě i v prvních měsících po svém útěku mohl udržovat kontakt například se svou sestrou žijící v Mostě a jejím prostřednictvím i s rodinou, kterou zanechal v Letech, zejména s dcerou zařazenou do pracovního útvaru ve Zboníně.

Serinek mluví o pěti tisících vězňených Romech a dvou stech dozorcích. Otevírá tím jednu ze zásadních a dosud neuzavřených otázek fungování tábora v Letech. Počet zdejších vězňů totiž zůstává nejasný. Jakkoli Serinkův údaj interpretuje Tesař jako velmi nadhodnocený, je evidentní, že vězňů takzvaného cikánského tábora v Letech bylo více než přibližně třináct set osob, jejichž seznam na základě táborové dokumentace (ve stavu, v jakém se dochovala v treboňském archivu) sestavil Ctibor Nečas.¹⁷

Serinkovo vyprávění o podmínkách v letském táboře, byť bylo zaznamenáno až po dvaceti letech, patří mezi nejstarší svědectví, která o tomto táboru máme k dispozici. Ještě starším svědectvím bývalých vězňů protektorátních „cikánských táborů“ jsou výpovědi Romů, kteří svědčili na policii a před soudem v procesu s velitelem tábora v Letech Josefem Janovským, a zejména s Blažejem Dydem, v letech 1945 až 1948. V těchto případech jde tedy ale o svědectví, která vznikla

15 Srv. HÜBSCHMANNOVÁ, M. (ed.): *Po Židoch Cigáni*, s. 197–406.

16 Viz JUROVÁ, Anna: *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch 1945–75*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 2008, s. 7.

17 NEČAS, Ctibor (ed.): *Pamětní seznam, sv. 1: Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943)*. [Nymburk], Vega-L 2012; TÝŽ: *Andr' oda taboris: Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno, Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Brně 1987.

z popudu a v prostředí institucí (a lidí) stojících v době války na straně pronásledovatelů vypovídajících svědků. K nejstarším dosud objeveným svědectvím, jež podávali přeživší naopak z vlastní vůle a autorsky zvolenou formou, pak patří (ovšem dosud nepublikovaný) rozsáhlý rukopis „Housle a kůň“, sepsaný na začátku padesátých let Rudolfem Danielelem. Autor pocházel z jihomoravských Oslavan a kromě vlastního života v rukopise dokumentoval i život celé tamní, v té době již neexistující romské komunity.¹⁸ Rudolf Daniel ale nebyl vězněn ani v jednom z protektorátních „cikánských táborů“. Stejně jako téměř všichni Romové z Oslavan byl transportován přímo do Osvětimi-Březinky.¹⁹ Prvním publikovaným autorským svědectvím je potom stručný příspěvek Leona Růžičky do novin Svazu protifašistických bojovníků z roku 1957, rozpracovaný o rok později jako příspěvek do literární soutěže svazu a publikovaný v roce 1959.²⁰ (Znal Tesař tento Růžičkův text v době, kdy k Serinkovým chodil?) Leon Růžička žil před válkou na Mostecku, po záboru Sudet se přestěhoval za příbuznými ke Kladnu a právě odtud pak byl spolu s dalšími členy svojí rodiny transportován, ale opět přímo do Osvětimi-Březinky – ani Růžička tedy tábor v Letech ve svém textu nezachycuje. Tesařův rozhovor s Josefem Serinkem pak představuje dosud nejstarší známé zaznamenané (a publikované) výzkumné interview s romským přeživším holokaustu z českých zemí, byť s ním Tesař primárně nemluvil jako s obětí holokaustu Romů, ale jako s (romským) účastníkem českého odboje. Všichni další badatelé sledující osudy Romů v protektorátu se tématu začali věnovat až o pár let později (a z pozdějších dob tak pocházejí i rozhovory, které zachytili, přičemž výbory z nich se podařilo publikovat až po roce 1989).

Vzhledem k tomu, co bylo řečeno o autentických autorských svědectvích romských přeživších a o jejich vůli svědectví o válečném osudu svých vyvražděných rodin a zaniklých komunit zachytit a případně i zveřejnit, považuji za velmi významnou poznámku Jana Tesaře o tom, že i sám Josef Serinek si vedl obsáhlejší písemný záznam o svém životě, zahrnující meziválečné a snad i část válečného období (v době vydání *České cikánské rapsodie* nebyl tento rukopis ovšem dohledán). Do jisté míry totiž potvrzuje tušení, že Romů snažících se o rozsáhlejší písemné podání svých pamětí – podobně jak o to usiloval Rudolf Daniel – mohlo být víc. Vedle Serinka to byl již připomenutý Leon Růžička (v novinovém článku z roku 1957 se zmínil o záměru napsat o svém životě knihu, členové jeho rodiny nedávno potvrdili, že rukopis této „knihy“ existoval, je ovšem zřejmě ztracen) a existují též písemné paměti jedné z bývalých vězeňkyň letského tábora, které má ovšem zatím k dispozici jen její rodina. Není vyloučeno, že mohly vznikat i další podobné rukopisy.

18 Srv. ZÁVODSKÁ, Milada: Rukopis Rudolfa Daniela „Housle a kůň“: Příspěvek k problematice autorství. Dílčí výsledky výzkumu a několik poznámek k historické metodologii, též z hlediska romistiky. In: *Romano džaniben*, roč. 18, č. 2 (2011), s. 100–104.

19 Viz NEČAS, C.: *Romové na Moravě a ve Slezsku* (viz pozn. 3).

20 Viz SADÍLKOVÁ, Helena – ZÁVODSKÁ, Milada – RŮŽIČKA, Leon: Včera a dnes: Vzpomínka cikána na nacistické lágry. Komentovaný memoár z r. 1958. In: *Romano džaniben*, roč. 20, č. 1 (2013), s. 141–155.

Serinkovo svědectví Tesař zaznamenal na prahu doby, kdy se osudu Romů v protektorátu začali podrobně věnovat první čeští historikové²¹ – patrně už počátkem šedesátých let Milena Hübschmannová (která začala cíleně zaznamenávat svědectví o válečném osudu Romů ze Slovenska), na konci šedesátých let pak zejména Ctibor Nečas (zaměřil se na osud Romů v protektorátu a později i na Slovensku) a vedle něj Vlasta Kladivová (dokumentovala život romských vězňů v takzvaném cikánském rodinném táboře v Osvětimi-Březince). Nečas a Kladivová první výsledky svojí práce publikují na počátku sedmdesátých let. Zejména Nečas zpočátku pracuje především s archivními dokumenty, ovšem nejpozději od přelomu šedesátých a sedmdesátých let je též v kontaktu s pamětníky (přinejmenším v prostředí brněnského Ústředního výboru Svazu Cikánů-Romů). Teprve na počátku devadesátých let pak vychází výbor ze svědectví romských přeživších z území protektorátu, která tito dva badatelé a jejich spolupracovníci v kooperaci s přeživšími během sedmdesátých a osmdesátých let shromáždili.²² Ze dvou třetin jde ovšem o svědectví Romů pocházejících z Moravy a jen pět z téměř třicítky pamětníků, kteří jsou v tomto výboru zastoupeni svou vzpomínkou, pak bylo internováno právě v Letech u Písku. Publikované výpovědi – s výjimkou výpovědi Bertý Berouskové, která se alespoň na chvíli zastavuje při popisu podmínek v letském táboře – však Lety zmiňují jen jako mezizastávku před transportem do Osvětimi-Březinky, a dozvíme se tak z nich nanejvýš, s kým a kdy byl který z těchto pamětníků v Letech internován.²³ Jednou z dalších příčin jisté nadsazenosti Serinkovy vzpomínky na Lety, kterou Tesař upřímně konstatuje a citlivě podrobněji rozebírá, může být i fakt, že Serinek nezažil poměry v Osvětimi-Březince a koncentračnickou hrůzu pro něj tak navždy v jeho paměti představovala právě vzpomínka na tábor v Letech u Písku.

Mezi nejstarší svědectví publikovaná ve zmíněném sborníku patří výpovědi, které zaznamenala Vlasta Kladivová v polovině sedmdesátých let a poté Ctibor Nečas v polovině osmdesátých let. Dostal se těmto badatelům do rukou pozdější výběrový přepis Serinkova vyprávění? Zřejmě ne. A obráceně – bylo by zajímavé vědět, co všechno věděl Jan Tesař v době, kdy za Serinkem začal docházet, o osudu Romů v protektorátu a existenci protektorátních „cikánských táborů“. Do roku 1963 totiž o této části dějin Romů a české společnosti ve vztahu k nim podle dosavadních zjištění referovala jen Zdeňka Jamnická-Šmergllová v ideologicky velmi zatížené

21 K historii výzkumu holokaustu Romů v českých zemích viz LHOTKA, Petr – ZÁVODSKÁ, Milada: Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holokaustu Romů. In: *Tamtéž*, s. 7–19.

22 NEČAS, C. (ed.): *Nemůžeme zapomenout* (viz pozn. 7).

23 Rozsáhlejší kolekci svědectví romských pamětníků právě jen o táboře v Letech pak v polovině 90. let publikoval americký publicista Paul Polansky (POLANSKY, Paul: *Tíživé mlčení: Svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha, G plus G 1998). Jakkoli jsou tato svědectví (i vzhledem k výše řečenému) velmi vzácná, jako prameny je bohužel dost znehodnotil neprofesionální přístup při jejich získávání, související mimo jiné s jazykovou bariérou, neznalostí tématu i základních postupů orálněhistorického výzkumu (podrobněji viz HORVÁTHOVÁ, Jana: Fenomén Polansky. In: *Romano džaniben*, roč. 22, č. 1 (2015), s. 87–104).

publikaci z roku 1955.²⁴ Všechny pozdější zmínky v literatuře, pokud je známo, pocházejí až z druhé poloviny šedesátých let.²⁵ Jak na Tesaře Serinkovo svědectví o letském táboře zapůsobilo? Jak novým sdělením pro něj bylo a do jakých rámců si je zasazoval? Uvažoval o něm například jako o tématu, které vyzývá k podrobnějšímu zpracování – podobně jako Nečase podnítil k výzkumu holokaustu Romů na konci šedesátých let archivní náález dokumentů z takzvaného cikánského tábora v Hodoníně, odkazující i k Letům? V tomto ohledu je škoda, že se Tesař nerozhodl zveřejnit něco víc o své vlastní zkušenosti s touto částí Serinkova svědectví.

Posledním bodem Serinkova vyprávění, u nějž bych se ráda zastavila, je jeho výpověď o meziválečném Československu, ale i o době předcházející. Přitom je třeba předeslat, že tato část jeho svědectví je cenná mimo jiné kvůli tomu, že v něm Serinek popisuje život svojí rodiny, jež žila v západních Sudetech (a po záboru Sudet pak ve středních Čechách). Dosud bylo totiž publikováno jen velmi málo výpovědí Romů žijících tehdy na území Čech a badatelé jejich životu v prvních třiceti letech dvacátého století věnovali vcelku minimální pozornost. Zatímco díky celoživotnímu úsilí Ctibora Nečase, který se v mikrostudiích zaměřil na jednotlivé romské komunity na Moravě a ve Slezsku či na různé specifické aspekty života tamních Sintů a Romů, máme dosti detailní přehled o jejich tehdejším životě, stavu a změnách postavení ve společnosti i o vztahu mezi nimi a úřady, od místních po zemské,²⁶ o životě Romů a Sintů na území Čech předtím, než byli internováni v Letech u Písku a/nebo odvezeni do Osvětimi-Březinky, toho víme velmi málo. Z řady dosti zajímavých podnětů k zamyšlení a dalšímu bádání, které přináší *Česká cikánská rapsodie*, zde vybírám alespoň dva.

V prvé řadě je to Serinkovo svědectví o důsledcích prvorepublikového zákona č. 177/1927 Sb., „o potulných cikánech“, který Romům umožňoval cestovat po republice pouze pod podmínkou vlastnictví „pasů“. Tesař ve svém komentáři k této pasáži interpretuje tento zákon jako pokus o řešení existujícího sociálního problému a „přiměřený tlak ve prospěch sociální integrace“ (sv. 2, s. 27 n.). Je pravda, že uvedený zákon nezakazoval tradiční kočování – „pouze“ takzvané potulné cikány dostával pod velmi intenzivní kontrolu nejen správních úřadů, ale i policie. Sloužilo k tomu zejména vydávání takzvaných cikánských legitimací, jejichž držení bylo povinné pro všechny „potulné cikány“ nad čtrnáct let. Legitimace obsahovaly kromě základních osobních informací i přesný popis dané osoby včetně speciálních poznávacích znamení, ale i otisků všech prstů na rukou a fotografie, a příslušné úřady samozřejmě tyto údaje dále evidovaly. Pokud byl Serinek (a s ním i jeho žena a jejich starší děti) skutečně držitelem této legitimace, jak uvádí, je zajímavé, že tento způsob detailní úřední kontroly, a zejména policejní evidence nijak

24 JAMNICKÁ-ŠMERGLOVÁ, Zdeňka: *Dějiny našich cikánů*. Praha, Orbis 1955.

25 LHOTKA, P. – ZÁVODSKÁ, M.: Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holokaustu Romů.

26 Dlouhodobé výsledky této své práce publikoval Ctibor Nečas v roce 2005 v knize *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)* (viz pozn. 3).

nekomentuje. Neuvědomoval si ji, nedohlížel její důsledky, nebo jen nechtěl odbíhat od linie vyprávěného příběhu? Jeho mlčení v této věci je ovšem možné považovat i za projev přinejmenším neutrálního postoje k tomuto zákonu.

Díky „cikánským legitimacím“ totiž postupně došlo k poměrně jasnému vydělení lidí považovaných za „cikány“. Nešlo přitom jen o „potulné cikány“, neboť – jak uvádí ve svém komentáři i Tesař – legitimace se postupně vydávaly i usedlým „cikánským“ rodinám; v úřední korespondenci na přelomu let 1939 a 1940, kdy bylo v protektorátu nařízeno povinné usazení všech dosud kočujících „cikánů“, byla dokonce publikována instrukce upřesňující, že usazení těchto osob není důvodem pro vracení starých legitimací nebo nevydávání nových. Právě a jen „(potulní) cikáni“ byli povinni tyto speciální osobní doklady nosit a úřady včetně (kriminální) policie je tak evidovaly jako specifickou skupinu obyvatel. Zákon pak těmto lidem nařizoval, jakým způsobem se mohou pohybovat, a uplatňováním nejrůznějších specifických sankcí (jako byl například zákaz tábořit v „tlupách přesahujících rámec rodiny“, úplný zákaz držení zbraní, zákaz vstupu do určitých obcí a podobně) je nejen zbavoval některých občanských práv, ale též poměrně výrazně kriminalizoval. Jakým způsobem se takto fungující úřední evidence začala překládat do praxe v pozdějších letech při identifikaci jednotlivých československých občanů jako „cikánů“ nebo společnosti nebezpečných „asociálů“ – se všemi tragickými důsledky, které z takové identifikace vyplývaly – je celkem nasnadě.

Zákon navíc umožňoval obcím zbavit se kočovníků úplně – vydáním zákazu vstupu „potulným cikánům“ na svoje území. Například na Moravě a ve Slezsku, jak zdokumentoval Nečas, tento zákaz platil na území více než dvou set obcí, včetně všech tří regionálních center (Ostrava, Olomouc, Brno).²⁷ Na jejich katastru se tak mohli zdržovat jen ti „(potulní) cikáni“, kteří zde měli domovskou příslušnost nebo sem byli přikázáni, a všichni ostatní, včetně jejich vlastních příbuzných, při pobytu v těchto obcích překračovali zákon. Kolika obcí v českých zemích se tento zákaz týkal, bohužel opět nevíme. V tomto kontextu je pak poněkud problematické prvorepublikovou singulární úpravu cílenou na „cikány“ i její praxi označovat za pokus o integraci této části populace, pokud tedy integraci chápeme jako spontánní zapojování specifických skupin obyvatel do struktur celé společnosti. Je ovšem pravda, že ze stejného zákona na druhou stranu implicitně vyplývalo, že ostatní obce byly povinné kočovnický přijmout – na omezený počet dní. Je také faktem, že někteří Romové tehdy vynakládali úsilí na získání domovské příslušnosti v konkrétní obci, což zpravidla naráželo na urputný odpor obcí proti přijetí „cikánů“ do domovského svazku, a že ve prospěch žádajících Romů zasahovaly nadřízené správní úřady, byť někdy to byl až ten nejvyšší. Takové jednání je rozhodně bližší představě o integraci. Serinkovo vyprávění o tom, jak vymohl právo kočovných lidí tábořit v jedné obci ve středních Čechách, je inspirativní v tom, že otevírá otázku, kolik dalších obcí bez náležitého podkladu vstup a táboření „potulných cikánů“ na svém území znemožňovalo, a zejména kolik dalších lidí vstupovalo s obcemi či

27 Tamtéž, s. 201–210.

jednotlivci do sporu, když se domáhali práva v obci tábořit. Takový způsob využívání zákona ve prospěch kočovných Romů totiž není z dosavadní literatury vůbec znám.

Naprosto unikátní v Serinkově vyprávění je také moment, kdy velmi stručně rekapituluje své předválečné snahy „kočovné lidi organizovat“ a svůj plán uspořádat v Teplicích v roce 1933 mezinárodní „setkání kočovných národů“. Nutně zde spolu s Tesařem ovšem musím přiznat, že lepší kontextualizace tohoto svědectví je obtížná vzhledem k tomu, kolik toho (ne)víme o politické organizaci a emancipaci Romů v Československu (ale i v Evropě) v meziválečném období. Obdobné organizace, jakou zřejmě Serinek plánoval přinejmenším v českých zemích (?) zakládat, již v některých zemích střední a východní Evropy tou dobou existovaly – v Rumunsku to bylo již na konci 19. století a znovu ve třicátých letech, v Bulharsku lze první snahy o jistou politickou organizaci Romů dohledat k počátku dvacátého století, romské organizace působily v druhé polovině dvacátých let v Sovětském svazu a ve třicátých letech také v Polsku.²⁸ Dosud jediným textem, který zmiňuje romskou snahu o sebeorganizaci na území Československa, je studie Anny Jurové a Evy Zupkové o Romech v meziválečných Košicích a několika spolcích, které si zde založili: byla to profesní Únia československých cigánských hudobníkov, odbočka Košice (založena 1926), Lavutarisz – kultúrny a sociálny spolok Cigánov na Slovensku (založen 1936), Športový klub slovenských Cigánov – Roma Košice (založen 1930).²⁹ Do jaké míry tyto slovenské (a zahraniční) aktivity Josefa Serinka inspirovaly, jak se o nich případně dozvěděl (například během pobytu v Košicích?), zda a v jakém vztahu případně byl s jejich organizátory, to jsou jen úplně základní otázky, na něž se musíme ptát. A existovaly i v českých zemích nějaké další snahy o romskou sebeorganizaci? Jistou nadějí okomentovat podrobněji Serinkovou zmínku snad v dohledné době představuje současný mezinárodní projekt vedený Elenou Marušiakovou a Veselinem Popovem, který se věnuje právě politické emancipaci Romů v Evropě mezi válkami a zahrnuje i území Československa.³⁰

Na závěr snad to nejdůležitější: v interpretační rovině je naprosto klíčové Tesařovo několikrát opakované odsouzení genocidy českých a moravských Romů a Sintů jako v první řadě nezměrného lidského utrpení a dále – a to především – jako

28 K meziválečnému vývoji a politické emancipaci Romů viz např. MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Veselin: *The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies*. In: BURSZTA, Wojciech – KAMUSELLA, Tomasz – WOJCIECHOWSKI, Sebastian (ed.): *Nationalism Across the Globe*. Poznań, School of Humanities and Journalism 2005, s. 433–455; O'KEEFFE, Brigid: *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*. Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press 2012; BARANY, Zoltan: *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge, Cambridge University Press 2002.

29 JUROVÁ, Anna – ZUPKOVÁ, Eva: *Rómovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regionu (1918–1938)*. In: *Bulletin Muzea romské kultury*, č. 16. Brno, Muzeum romské kultury, o.p.s. 2007, s. 105–111.

30 Bližší informace k tomuto výzkumu viz RomaInterbellum: Roma Civic Emancipation Between The Two World Wars. In: University St Andrews [online]. [Cit. 2018-09-30.] Dostupné z: <https://arts.st-andrews.ac.uk/romainterbellum/>.

nenahraditelné kulturně-společenské ztráty pro „československý národ“. Tesař také opakovaně explicitně hovoří o jasném podílu české společnosti na vyvraždění svých romských spoluobčanů. Z autorů, kteří se věnují tématu holokaustu Romů v protektorátu, se před Tesařem takto explicitně k „české spoluvině“ na válečné genocidě Romů vyjádřil především německý novinář Markus Pape a americký publicista a genealog Paul Polansky. Pape s Polanským však na rozdíl od Tesaře zůstali víceméně u tohoto konstatování, vyslovovaného v rámci proromského aktivismu, jakkoli to bylo významné v době, kdy se (v polovině devadesátých let) také díky nim začalo hlasitě bojovat o důstojnou podobu památníku holokaustu Romů v místech bývalých takzvaných cikánských táborů v Letech u Písku (namísto velkovýkrmny prasat) a v Hodoníně u Kunštátu (namísto rekreačního objektu) jako symbolu české spoluúčasti na válečné genocidě protektorátních Romů a Sintů a jejího vytěsnění z kolektivní paměti. V tomto kontextu je pak nutné připomenout roli Muzea romské kultury v péči o památník na Žalově, na místě hromadného hrobu vězňů hodonínského „cikánského tábora“, a jeho předchůdců v řadách Svazu Cikánů-Romů, který v roce 1973 uspořádal na Žalově vůbec první veřejný pietní akt k uctění památky romských obětí. Zúčastnil se ho i Ctibor Nečas, který se mimo jiné později zasadil o vyhlášení místa památníku v Letech u Písku za kulturní památku nebo o instalaci pamětní desky na místě brněnských jatek, jež se staly v roce 1943 shromaždištěm Romů z Moravy před jejich transportem do Osvětimi-Březinky.³¹

Tesař ovšem jde ve sledování linie české spoluviny na genocidě Romů mnohem dál, když se též zabývá tím, jak zásadní vliv má nepřiznání a zamlčování tohoto faktu na vědomí, sebevědomí a současném stavu „československého národa“ a jak zásadní ztrátou pro samotné vymezení termínu „československý národ“ i pro jeho kulturní obsah tato tragédie byla (zejména spolu s holokaustem Židů). Válečné vyvraždění takřka celé původní romské populace tak Tesař vztahuje nejen k Romům samotným – jako neodčiněnou křivdu a zločin, který na nich spáchali i jejich čeští spoluobčané – ale zároveň, a to je velmi významné, především k samotné české společnosti. Z holokaustu Romů tak činí historickou událost, která se právě české společnosti zásadně dotýká, jakkoli (a právě proto), že si tento fakt dodnes není většinově schopná přiznat – byť události posledních dvou let ukazují v této záležitosti dost zásadní posuny. Ve vztahu k Romům jako obětem válečné genocidy má pak jeho text o partyzánovi Serinkovi ještě další rozměr, významný právě v kontextu psaní o holokaustu Romů a narativu obětí, který v něm dominuje. Vedle jasného vyjádření k české účasti na pronásledování a genocidě totiž zároveň předkládá obraz Serinka sice (a jak jinak než) jako štvance a uprchlíka, který se ovšem nevzdává a bojuje, a navíc přenesením své životní zkušenosti se skrýváním v lesích významně přispívá k rozvoji nové koncepce a taktiky místního odboje.

Jak důležitý je takový způsob interpretace a prezentace, vyvstane snad ještě jasněji na pozadí informací o poválečném životě Josefa Serinka a jeho potomků, v knize samotné Tesařem jen naznačených a znovu se vyjevujících v debatě nad Tesařovou

31 Viz LHOTKA, P. – ZÁVODSKÁ, M.: Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holokaustu Romů.

knihou s jeho vnukem Zdeňkem. Sám Zdeněk Serinek totiž nebyl v první řadě vychováván ve vědomí, že jeho dědeček byl partyzán (o důvodech takového postoje k minulosti Josefa Serinka obsáhle referuje právě Tesař, aniž by ovšem explicitně mluvil o tom, nakolik se rodina Josefa Serinka k jeho partyzánské minulosti hlásila a jaký postoj k ní jeho příbuzní včetně jeho poválečných dětí zaujímal). Ovšem Zdeněk Serinek dále nevyrůstal ani ve vědomí toho, že jeho děda byl Rom, a že tedy i on by se mohl identifikovat (nebo mohl být identifikován) jako (částečný) Rom či – „C/cikán“: Zdeněk Serinek mluvil i o tom, jak ho zaskočilo, když mu v hádce kdosi v dětském věku začal nadávat „do cikánů“ – a když se doma poté dozvěděl, že po dědovi skutečně k Romům patří.³²

Znovu a v novém světle se tak s velkou aktuálností vrací téma Serinkovy sebeidentifikace s Romy a jejího vývoje, které ve svých komentářích reflektuje i Tesař. V tomto kontextu je nutné ještě upozornit na naprosto unikátní možnost sledovat v Serinkově textu – pokud můžeme věřit pečlivosti jeho záznamu – střídání výrazů „Cikán“ a „Rom“, případně dalších termínů, které k označování Romů Serinek v rozhovoru s Tesařem v roce 1963 používal („naši lidé“ a podobně). Vystává zde dosti palčivá, stále aktuální otázka: kdo, kdy, jak a za jakých okolností byl ochotný se během války, stejně jako před ní a po ní, dobrovolně identifikovat jako „C/cikán“ či jako Rom? A jak k tomuto stavu české společnosti, v jejímž kontextu se takové rozhodování dodnes každodenně odehrává, přispívá i způsob, jakým jsou psány dějiny Romů, a jaké místo vůbec historiografie Romům v „českých“ dějinách vymezuje?

32 Vystoupení Zdeňka Serinka v debatě ke knize Jana Tesaře bylo součástí doprovodného programu konference „Identita evropských Romů ve 20. století ve světle dokumentace obětí holocaustu“, kterou uspořádal Institut Tereziánské iniciativy v Praze ve dnech 11.–13. května 2017.